

Etymologisia lisiä

15. Vähän ruplan nimityksistä

Kalima SUST 52: 88, FUF 18: 48 yhdistää syrj. sanan *šait*, *šat* 'vitsa, va-pa, tanko' epäillen suunnilleen samaa merkitsevään suom. *saitta* sanaan pitäen sitä kuitenkin mieluummin siitä erillään olevana alkukonsonantin vuoksi. Syrj. sanan Wichmann yhdistää (Suomi V 10:393—) suomen sanaan *hutja* ja vir. *hudi*, gen. *hud'ja*, joilla niilläkin on suunnilleen samantapainen merkitys. Tämän näyttää Uotila väitöskirjassaan (SUST 65: 120—1) hyväksyvän.

Olipa syrjäänin sanan alkuperä mikä tahansa, tässä yhteydessä tahtoisin kosketella sanan oudoksuttavaa toista merkitystä 'rupla'. Molemmissa merkityksissä sana on syrjäänistä lainautunut myös obinugrilaisiin kieliin, vrt. mm.

äskén ilmestynyttä unkarilaisen Fokos-Fuchsin kirjoitelmaa »Aus dem Gebiete der Lehnbeziehungen» (AL 3: 236, 241).

Mistä johtuu kummallinen merkityseroavuus, toiselta puolen 'vitsa, tanko', toiselta puolen 'rupla'? Uotila on huomannut G. A. Starcewin kirjoituksen »Die altsyryjänische Geldrechnung» (UJ 7: 449—451), jossa tekijä väittää, että »Kaman-takaista» hopeaa harkkoina, palasina ja tankoina käytettiin rahana ja että mainittu syrjäänin sana on vieläkin siitä todisteena. Uotila kallistuu kuitenkin Wichmannin suulliseen selitykseen (Kalima SUST 52: 88), että *šait*, *šat* 'rupla' merkitsee alkuaan 'vitsaa, johon on pistetty määrätty, ruplaa vastaava lukumäärä oravannahkoja'.

Ei käy selville, oliko Wichmannilla omakohtaisia muistiinpanoja asiasta vai nojautuiko selitys mainittuun Starcewin artikkeliin. Nähdäkseni siinä on vasta puoli totuutta. Onhan tunnettua, että *orava* (nahka) oli rahayksikkönä, nimenomaan *kopeekkaa* vastaavana, hyvin monilla Venäjän kansoilla, ja siitä on paljon kirjoitettu: Räsänen SUST 52: 254—6, Starcew main. kirj. (syrjäneillä), Beke FUF 24: 264—270, 30: 367—370 (tšeremisseillä) jne. Myös on mainittu, että monilla näillä kansoilla on säilyneenä rahanlaskussa inflaatio-suhde, jossa yhtä (metalli-) kopeekkaa vastaa n. 3 ½ oravaa. Tämä johtui venäläisen paperisen ns. assignaatoruplan 3 ½-kertaisesta alemmuudesta hopearuplaan nähden.

Mitä varsinaisesti ruplaan ja syrj. *šait* sanaan tulee, on syytä vieläkin palata mainittuun Starcewin kirjoitukseen, varsinkin siihen kohtaan, jossa hän siteeraa syrjääniläisen kielimestarinsa Filip Trofimovin perintätietoja esi-isiensä kauppatavoista ja rahanvaihdosta:

»Meidän esi-isillämme ei ollut sellaisia rahoja kuin meillä. Hopearuplien sijasta heillä oli hopeaharkkoja (Barren), pyöreitä tai hiottuja, joiden pituus oli 1—5 tuumaa (veršok). Tangoissa (Stangen) oli pieniä koivunoksan tapaisia sauvasia (Stäbchen), joiden päihin he kiinnittivät oravannahkoja korvista tai silmäkuopista. Kun he olivat peittäneet sauvasen nahkoilla, he saivat siitä hopeasauvan. Sadasta oravasta muodostui täysi *šajt* 'tanko' (Stange).»

Kieltämättä tämä muistiinpano on varsin sekava, eikä käytettävissämme ole alkuperäisempää venäläistä selontekoa eikä syrjääniläisiä vastineita. Starcew tekee myös jonkin verran selkoa rahanlaskutavasta, josta mm. selkiää, että 30 kopeekkaa vastaa yksi hopeasauva (Stäbchen), jossa on 100 oravaa. Siis assignaatiolaskelma.

Mikäli yllä olevasta perintätiedosta voi päätellä, nahkanmyynti tapahtui siis siten, että myyjä sai hopeaa niin paljon kuin hopeatankoon tai sen sauvasiin mahtui oravannahkoja.

Siitä, että venäläisen ruplan käsitteeseen alunperin kuului juuri metalliharkko eikä nahkatavaraa, on mielestäni varteenotettavia todisteita. Itse

venäjän sana *rubl'* johtuu verbistä *rubit'* 'hakata'. Muinaisvenäjässä (vasta mongolivaltauksen aikana, ensimmäiset maininnat 1300-luvulta) *rubl'* merkitsi Sreznevskin mukaan sekä 'pölkkyä, kalikkaa' (otrubok, kljap) että myöhemmin rahayksikköä. Sen synonyymi *tin*, josta säilyi puolen ruplan nimitys *poltinnik*, johtui ilmeisesti verbistä *tinati*, joka myös merkitsi 'hakkaamista'. Turkkilainen sana (kaz. jne.) *tin* (ks. Räsänen, SUST 98: 128), joka merkitsee sekä 'oravaa' että 'kopeekkaa', tuskin tulee kysymykseen, koska se palautuu aikaisempaan *tijin* (Kašgarilla *tegin* 'soopeli') muotoon.

Metalliharkon ja ruplan suhteesta meillä on parhaat tiedot turkkilaisista kielistä. Sana *som* merkitsee Altain kielissä vain 'muotoa', tšagataissa ja osmanissa 'tiivistä, massiivista', mutta teleutissa, kazak- ja karakirgiisissä 'raakaa, jalostamatonta metallia (rautaa, hopeaa, kultaa), harkkoa'. 'Ruplan' merkitys taas on *som*, *sum* sanalla tšuvassissa, kazanissa (baškiirissa *hum*), kazak- ja karakirgiisissä, özbekissä, turkmeenissa (*soom*) sekä kaukasialaisissa karatšaissa ja balkarissa. Assignaatoruplaan viittaavat tšuv. (Ašmarin, Thesaurus 11: 181) *som*, *sum* 'assignaatorupla', *sumlyh tengə* (*tengə* = rupla) '1/4 ruplaa, 25 kop.' sekä karatšain *kara som* (= musta rupla) '25 kop.'

Koska tämän turkkilaisen kulttuurisanan etymologia on vielä selvittämätön, rohkenen esittää sille seuraavan selityksen: Mahtava kauppiaivalta, Volgan bolgaarit, olivat kauppayhteydessä mm. sekä venäläisten että syrjäänien kanssa ja olivat tutustuneet myös mainitunlaiseen »mykkään kauppaan» hopeaharkoilla ja niiden osilla — jo arabialainen Gardesi ilmoittaa, että sikäläiset särkeivät arabialaisia rahoja (*dirhem*) ja antoivat jokaiselle palalle oman arvonsa. Tälle venäläistä ruplaa vastaavalle harkolle he antoivat oman nimensä *sōm*, joka äännelaillisesti palautuu turkkilaiseen alkumuotoon **sān* (muinais-turkin *san* 'lukumäärä', uigurin jne. *san* 'luku, lasku, suuri määrä') > turkin **sā*, *sāj* 'laskea', tšuv. *su* ~ *syv* ~ id. Varhemmasta turkkilaisesta kielestä sana lainautui unkariin *szdm* 'luku' (Gombocz, SUST 30: 119), siis *pitkävokaalisena*, sekä kirkkoslaaviin (nomen actoris *samci*, rum. *sameș* 'kassanhoitaja' < **sām-čy*). Nykytšuvassissa *som*, *sum* sanalla on merkityksenä paitsi 'rupla' myös alku-peräinen 'lasku, luku' (Ašmarin, Thesaurus 11, s. 180).

Volgan bolgaarit olivat kauppayhteydessä myös etelään, jolta ajalta Kaukasian turkkilaiset kielet saivat sanan ruplan merkityksessä, sekä itään Buhaaraan saakka, joten on ymmärrettävissä sanan leviäminen sekä Volgan turkkilaisiin kieliin että aina kirgiiseille, turkmeeniin (siellä pitkä vokaali säilyneenä!) ja özbekiin.

Aivan päinvastainen suunta on toisen ruplannimityksen leviämisellä, nim. turkkilaisten kielten *tāŋkä* sanan (< mong. *teŋge* 'raha', tung. *deŋke* 'soopeli' > ven. *deŋga* 'raha'). Sana on selvästi tullut rahayksikön nimeksi mongolivalloituksen aikana. Tästä olen kirjoittanut SUST 98: 127—9.

Uudemman venäläisen vaikutuksen aikana mongolit ovat ruplan saaneet pyöreän rahan muodossa: *tögürig* 'pyöreä, pyöreä levy; rupla'; ks. Ramstedt, Kalm. Wb. 406.

Mainitussa kirjoituksessa Uotila toteaa Munkácsiin vedoten votj. sanan *puji* 'pussi' < '10000 kappaletta l. pussi rahaa'. Siinä on lapsus calami aiheuttanut sen, että on jäänyt pois Munkácsin tarkka rahanarvon määritelmä: 100 ruplaa = 10000 kop. Sana on ilmeinen käännöslaina venäjistä: Dal' (Tob. läänistä) *mešok* 'pussi', '25 assign.-ruplaa'. Sana on sellaisenaan lainattu Siperian venäjistä jakuuttiin: Pekarski *mösök*, *mösiök* 'pussi; 100 ruplaa'.

Tässä yhteydessä huomautettakoon, että kaupankäynti ei aina ole ollut rehellistä. Siitäkin on kielenkäyttöön jäänyt jälkiä. Dal' mainitsee sanakirjassaan tšeremissistä (ei tšuvassista, niinkuin Dal' sanoo) lainatun Venäjän sanan *kokur* (alunperin 'kaksi oravaa') merkityksessä '2 kop.' (groš, deŋgi), mutta samalla lausetavan *sobirat kokury* 'pettää tšeremissejä ja tšuvasseja, houkutellessa rahojia! Tästä ovat ymmärrettävissä ruplankin *salakieliset* nimitykset, joita varsinkin Karjalainen on ostjakista löytänyt. Mainitsen tässä hänen sanakirjastaan muutamia (transskriptiota yksinkertaistaen), joiden alkumerkityksenä on 'riepu, tilkku' tai jotakin sen tapaista: *лѣнѣк* 'riepu, tilkku'; 'rupla', »tav. silloin kun tahdotaan puhua niin, että venäläinen ei ymmärrä»; *тапсаχ* 'pala, tilkku'; 'rupla', vrt. tšer. *lapčək* 'palanen, kappale'; *nipik-souχ* 'paperilista', 'rupla'; *самат* 'rupla (salasana)' < ? ven. *lohmoče* 'riepu'; *noitin* 'rupla', vrt. *noitayte* 'kangaspala'; *tšumtə* 'pykälä, uurros, piirto', 'rupla'.

16. Vieläkin suom. sanasta *vasta*

Puolalaisessa aikakauskirjassa »Lingua Posnaniensis» 4: 218—228 käsiteli Eino Nieminen mm. suomen itämurteiden sanaa *vasta* 'Badequast', jonka hän johti — vastoin entistä käsitystä, että tuo suomalais-vepsäläinen sana olisi germaaninen laina — muinaisvenäjän sanasta *hvošt*, joka nykyään 'häntää' merkitsevänä on todistettavasti merkinnyt myös 'saunavastaa'. Tästä teoriasta, samoin kuin saman tutkijan käsityksestä suom. *pirtti* 'tupa, sauna', karj. *peritti* sanasta < muinaisven. *prbtb*, lienee nykyisin suomen kielen tutkijoiden piirissä se mielipide, että Nieminen on osunut oikeaan; vrt. Reino Peltola, Vir. 1954: 81—2. Onhan venäläinen hirsisalvoksinen saunatyyppejä vastomisineen ollut verrattain vanha, mainittakoon esim. ns. Nestorin kronikan (12. vuosisadalta) varsin eloisa kuvaus novgorodilaisesta saunasta.

Mutta mikä on ven. *hvošt* ja germ. *quast* sanojen suhde? Miklosichin, Uhlenbeckin ja Peiskerin mukaan ven. sana olisi lainattu germaanisista kielistä, mutta kuten V. Kiparski huomauttaa teoksessaan »Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen» s. 36, se on jo äännesuhteen slaav. *χ*

~ germ. *k* takia mahdotonta. Entä miten olisi päinvastaisen lainaussuunnan laita? Eivätköhän keskiyläsaks. *quast*, holl. *kwast*, skand. *quast* voisi olla slaavilaista lainaperua? Ainakaan allekirjoittanut ei ole vakuuttunut näiden sanojen indo-eurooppalaisesta alkuperästä. Klugenselitys (Etym. Wb. d. deutschen Sprache) on mm. siinä suhteessa, että suomeen lainattu *vastas* kuvastaisi lähinnä alkugermin muotoa *kwastas*, sikäli erheellinen, että tässä tapauksessa *-s* (*-kse-*) on suomalainen johdin, ja tuo johdannainen ei suomessa merkitsekään »Badequast», vaan yksinäistä vastan osaa. Tuskinpa tanskan *kost* 'varpuluuta' ja skand. *kvistr* 'oksa' kuuluvat tähän yhteyteen. Myös A. Fickin (Vergl. Wb. der indogerm. Spr. III: 62) alkumuoto **gues* ja Pokornyn (Indogerm. etym. Wb. 480) **gues*: *guos* tuntuvat vielä hypoteettisemmilta.

Saksan *quast* sanan johtaminen slaavilaisesta *hvost* sanasta ei tietääkseni kohtaa mitään äänteellisiä vaikeuksia. Slav. *χ* = saksan *k* esim. seuraavissa lainoissa: saks. *Kummet*, *Kumt* 'länget', ven. *homut* < turkk. *tšov. χomat*, Räsänen FUF 29: 200; saks. *Kren*, *Krin* 'pippurijuuri' < slaav. *hrěn* < *tšov. χprän*, Räsänen SUST 98: 125—6, jne.

Ven. *o* > saks. *a*. Venäläinen *o* on aikoinaan ollut kaikesta päättäen hyvin *a*:han vivahtava, koska se kaikkien naapurikielten vanhemmissa ven. lainoissa on säännöllisesti korvattu *a*:lla. Ks. esim. J. Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme s. 31, 194: suom. *paβu* < ven. *bob* jne.

Yllä olevan teoriani alistan germanistien ratkaistavaksi. Mitä asialliseen puoleen tulee, vastominen lienee tykkänään vieras germaaniselle saunalle. Sitä vastoin se olennaisesti kuuluu venäläisille ja näiden välityksellä itämeren-suomalaisille lähinnä kaskiviljelyn ansiosta, kuten Kustaa Vilkuna on huomauttanut.

MARTTI RÄSÄNEN

Etymologische Beiträge

15. Etwas über die Benennungen des Rubels

Syrj. *šait'*, *šat'* bedeutet sowohl 'Rute, Gerte, Zweig, dünne Stange' als 'Rubel' (> ostj. wog.); vgl. Kalima MSFOu 52: 88, FUF 18: 48 und Uotila MSFOu 65: 120—1. Der merkwürdige Bedeutungsunterschied beruht darauf, dass die Rubel, die erst zur Mongolenherrschaft Anfang des 14. Jhs in der Literatur erwähnt wurden, zuerst als Silberstangen von gewissem Gewicht als Geld verwendet wurden. Davon zeugen

auch die Etymologien des russ. Wortes *rubl'* < *rubit'* 'hauen' und seines Synonymes *tin* < *tinati* 'hauen'.

Auch in vielen türkischen Sprachen Ost-Russlands bedeutet das Wort **söm* sowohl 'Metallbarren' als 'Rubel'. Für dieses Wort legt der Verf. folgende Etymologie vor: Dies lautete im Wolga-bolgarischen **söm* < türk. **sān* 'Zahl, Rechnung' < **sā* 'rechnen'. Das Donau-bolg. Wort in seiner etwa

früheren Lautgestalt **sām* wurde ins Ung. (*szám* 'Zahl'), ins Kirchenslav. (*sam-ŷy*) und ins Rum. (*sām-eś* 'Kassenverwalter') entlehnt. Aus dem Wolga-bolg. **sōm* (> čuv. *som*, *sum* 'Rechnung; Rubel') verbreitete sich das Wort in beiden Bedeutungen längs den alten Handelswegen in andere türkische Sprachen an der Wolga, im Kaukasus und in Zentral-Asien, also in einer ganz anderen Richtung als das Wort russ. *denġa* 'Geld' < türk. *tānġā* 'Rubel' usw. (vgl. Räsänen MSFOu 98: 127—9). Die Mongolen, die mit den Russen in Handelsverkehr leben, haben später den Rubel als ein rundes Geld kennen gelernt: 'rund, runde Scheibe, Rubel'.

Wotj. *puji* 'Beutel, kleiner Sack, 100 Rubel' ist eine Übersetzungsleihe aus dem Russ.: Dal *mešok* 'Beutel', '25 Assignations-rubel' (über das Assignationsgeld habe ich in MSFOu 52: 254—6 geschrieben, anderswo Beke usw.) > jak. Pekarskij *mōsōk* 'Beutel; 100 Rubel'.

Der Verf. führt auch einige Benennungen des Rubels aus der ostj. G e h e i m s p r a c h e an, die etwa 'Flicken, Lappen' bedeuten, »wenn man so sprechen will, dass ein Russe es nicht versteht.«

16. *Nochmals über das finn. Wort vasta 'Badequast'*

Der Verf. billigt die Theorie Prof. E. Nieminen's über den Ursprung des Wortes der finn. Ostmundarten *vasta* 'Badequast' < altruss. *hvošt* id. (sowie finn. *pirtti* 'Stube, Badestube', kar. *periti* < altruss. *pъrtъ* > *perit'*).

Das germ. Wort *quast* usw. könnte auch slav. Ursprungs sein. Zu germ. *k* < slav. *χ* vgl. z.B. *Kummet* < russ. *homut* < čuv. Räsänen FUF 29: 200; süddeutsch *Kren*, *Krin* < slav. *hrěn* < čuv. Räsänen MSFOu 98: 125—6.

Russ. *o* > germ. *a*. Das altruss. *o* ist bedeutend *a*-farbig gewesen, demnach zu urteilen, dass es in den älteren russ. Lehnwörtern in allen Nachbarssprachen durch *a* substituiert worden ist.

Was die sachliche Seite anbelangt, ist zu bemerken, dass es sehr fraglich ist, ob die alten Germanen die Gewohnheit gehabt hätten, sich im Bade mit den Laubquasten zu schlagen. Diese Bademethode gehört von alters her den Nordslaven (und durch ihre Vermittelung den Finnen) an, die sich an die schmutzige Brandwirtschaft anschliesst.

MARTTI RÄSÄNEN